VOR HJEMSTAVN

Af **J. S. Møller.**

„Som dybest Brønd gi'r altid klarest Vand,
og lifligst Drik fra dunkle Væld udrinder,
saa styrkes Slægtens Marv hos Barn og Mand
ved Folkets Arv af dybe, stærke Minder."

(Jeppe Aakjær.)

Uden Historie vilde vi være rodløse og uden Modstandskraft mod alt fremmed. Vor Historie er gammel. Af den kan vi hente Kraft og Styrke i svære Tider. Her skal blot mindes om, at Kampen i Kongedybet 1801 og Bombardementet af København 1807 i Følge med Krig og Statsbankerot, Tabet af Norge og økonomisk meget svære Tider for alt Folket, skabte Guldalderdigtningen med *Oehlenschlæger* og Vækkelsen af vor nationale Bevidsthed ved *Grundtvig*.

Efter Krigen i 1864, da Modet hos mange sank, kom *Dalgas* og sagde: »Hvad udad tabtes, skal indad vindes«, og det blev ikke noget tomt Ord. Og *Hans Krüger* havde i 1867 Mod til højlydt at sige: »Vi er Danske, vi vil vedblive at være Danske, og vi vil behandles som saadanne efter Folkerettens Grundsætninger«.

Vort Sprog er ældgammelt. »*Dansk Tunge*« taltes en Gang over hele Skandinavien. Siden da har Sproget i hvert af disse Lande faaet en egen Tone og Form, men vi kan stadig forstaa hinanden. Og vi ved, at vi ogsaa i Folkesæt og folkelig Følemaade staar hinanden nær. »Modersmaal er vort Hjærtesprog, kun løs er al fremmed Tale, det alene

i Mund og Bog kan vække et Folk af Dvale«, som Grundtvig sang.

Er Danmark end kun en lille Plet paa Verdenskortet, er det dog vort Land, og det er vor Kærlighed værd. For 1000 Aar siden »bødede« *Gorm* Konge med sin Kone *Tyre* Danmarks Grænse og satte Ledet i Lave. Og hans Søn *Harald* Konge »vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«, hvilket Runestenene i Jelling fortæller os i uudslettelig Skrift.

Men Fædrelandsfølelsen begynder og udvikles i Hjemstavnen. *Hjemstavnen* er Stedet, hvor vi er født, opdraget og har boet, eller baade det Sted, hvor vi er født og har levet vor Barndom, og det Sted, hvor vort Virke senere faldt. Hjemstavnen er da vore Omgivelser, Stedet og Egnen. Hjemstavnen faar en følelsesbetonet Betydning, den bliver det Sted, hvortil vi altid vil føle os knyttet med dybe Rødder i vort Sind. Denne Følelse udvides til hele det Land, som er vort og vore Fædres og Mødres.

Ogsaa Hjemstavnen har sin *Historie*, som det bliver *Hjemstavnsforskningens* Sag at udrede og fortælle om. Ved Hjemstavnsforskning forstaar vi »en saa vidt mulig førstehaands Undersøgelse af Hjemstavnens ejendommelige Natur og Kultur for at faa et Overblik over dens Udvikling fra Fortid til Nutid med Retningslinier for dens Fremtid ... Hjemstavnsforskning fører naturligt til Hjemstavnskultur, til Hjemstavnsrøgt af Fortids Arv til Nutids og Fremtids Tarv« [1]).

Holbæk Amt er da vor Hjemstavn, og Forskningen af dettes Historie og Kultur har altid været »*Historisk Samfund for Holbæk Amt*«s Opgave. Talrige værdifulde historiske Skildringer er da ogsaa udkomne i Aarbøgerne i Samfundets forløbne 34 Aar.

Og Samlingerne i Amtets kulturhistoriske *Museer* yder talende Illustrationer saavel til Landets Historie som ikke

1) Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur. Ved Regnar Knudsen. 1939. S. 9.

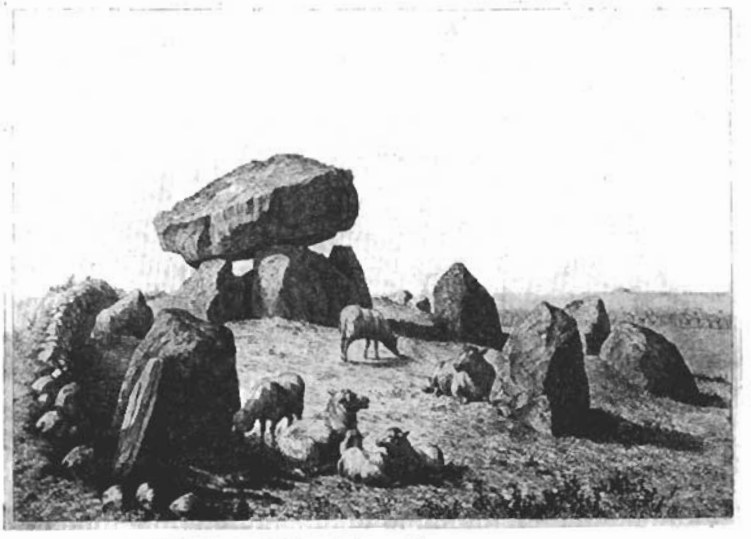

Langdysse med Randsten. Nyrup, Raklev Sogn.
Radering af A. P. Madsen.

mindst til Hjemstavnens særlige Historie fra de ældste Tider til vor Tid. Ogsaa fra disse ydes der trykte Bidrag til vor lokale Historie. Intet andet Amt i Danmark har saa mange Museer som Holbæk Amt — et Vidnesbyrd om dette Amts Befolknings store historiske Interesse.

Holbæk Amt er fra Naturens Haand et rigt udstyret og saare skønt Stykke Land, snart Idyl med Skove og Søer, snart alvorligt og barskt med de mange store Bakkedrag med vide, flade Strækninger, snart og oftest frugtbart, snart goldt og ufrugtbart. Og saa præges det stærkt af Havet, der skærer sig ind i dybe Fjorde, hvor Landet ofte møder Havet med stejle, høje Klinter. I Havet ligger ogsaa store og ganske smaa Øer. Her findes alle Vegne vide Udsigter, og fra de fleste kan Havet ses. Denne Del af vort Land er det nok værd at elske.

Denne Landsdel har været beboet af de første Mennesker, hvorom vi ved noget, fra ca. 7000 før Kr. Deres Ef-

terladenskaber fandtes i *Mullerup Mose*, og med dette Fund blev vor Forhistorie udvidet med et Par Aartusinder. I Vig i Odsherred er fundet et Skelet af en mægtig Urokse, der har været ramt og saaret af en Flintpil, før den fandt Døden i Skovsøen, hvor den vel har søgt Lindring.

Saa kom *Køkkenmøddingstiden*, fra ca. 5500 før Kr., hvor vort Amt har været ret stærkt befolket. Menneskenes Bopladser laa da langs Kysterne. De har holdt af Østers, ligesom de iøvrigt har levet af Jagt og Fiskeri samt ved Indsamling af Skovens Frugter og Bær og Markens Planter. Østersskallerne hobedes op sammen med Knogler fra de dræbte Dyr og andet paa Bopladsen og dannede tykke Lag, »Køkkenmøddingen«. Af saadanne findes mange, navnlig langs Isefjordens Kyster og paa Sejerø.

Med *det begyndende Agerbrug* ca. 3000 Aar før Kr. flyttede Menneskene ud paa det flade Land og mellem Bakkerne med Hakke og Gravestok. De døde gravlagdes i de skønne Stendysser og i de store, prægtige Jættestuer, hvor de efterlevende ydede dem Hæder og gav dem Vaaben og Redskaber, Smykker og Mad med i Graven. Gennem mange Aar kunde Generation efter Generation blive gravlagt i samme Dysse eller Jættestue. Af disse har Amtet flere Hundrede. Ligesom Røsnæs bl. a. kendetegnes ved sine mange prægtige Dysser, kendetegnes Ubby Sogn ved sine mange store Jættestuer, deriblandt en af vort Lands berømteste. Ved Stavnsfjord paa Samsø og langs Store Bælts Kyst, paa Asnæs og sydefter, har der levet en Befolkning, som synes at have været ualmindelig konservativ, da flere af deres Redskabsformer ikke blot bærer Præg af Rensdyrtidens men ogsaa af Istidskulturens Former.

Med *Bronzealderen* ca. 1500 før Kr. øges Agerbruget. Ploven optræder, Haandværk og Handel blomstrer. De mange Fund viser en forfinet Kultur med Tegn paa Velstand. De døde gravlægges i Høje, senere brændes de, ogsaa deres Aske anbringes i Høje, hvis Talrighed — flere

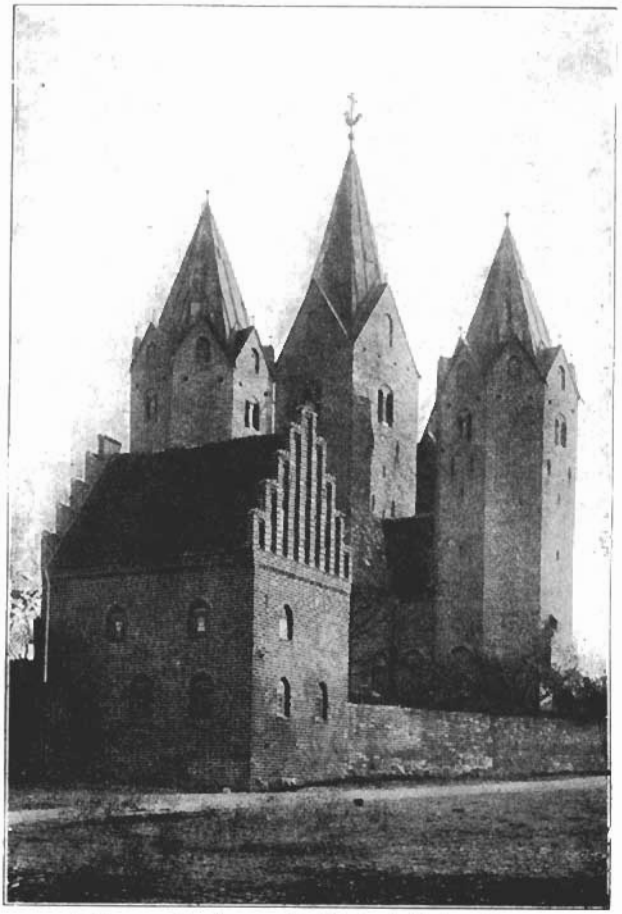

Esberns femtaarnede Kirke i Kalundborg.

Tusinde — viser, at Amtet har været tæt befolket. Fra den Tid har vi det i hele Verden enestaaende Fund: Solvognen fra Trundholm Mose i Odsherred, hvor selve den guldbelagte Solskive paa sin Vogn og med den Hest, som mentes at trække Solen hen over Himlen, var blevet henlagt som et Offer til Solen. Man har vel manglet Sol og Varme for Vækstlivets Skyld og har da ofret det bedste, man ejede. Billedet af den Sol, som er Betingelsen for Liv og Vækst,

og som man tilbad. Den er lavet ca. 1000 Aar før Kr. Dette Fund fortæller os da om vore Forfædres religiøse Liv paa den Tid. Andre Vidnesbyrd bl. a. herom yder os ogsaa nogle Sten med Helleristninger, bl. a. med Fremstilling af et Skib, med Soltegn og med skaalformede Fordybninger, som ogsaa har tjent i Frugtbarhedens Tjeneste. Saadanne er ligeledes fundne i Odsherred.

Fra Jernalderen, der begynder ved Aar 400 før Kr., har vi bl. a. Borrebjerg og Bybjerg paa Sejerø, to ret høje, isolerede Bakker, der begge viser tydelige Spor af afsats- og terrasseformet Afgravning omkring et ophøjet Midtplateau. En Kamp har staaet om Borrebjerg. Det kan have drejet sig om kultiske Anlæg med Adgangsramper, mulig dog om en befæstet Boplads — egnet til Forsvar i keltisk Tid. Mærkelige og interessevækkende er de. Paa Sejerø er bl. a. fundet to Kæder med Thorshamre af Sølv fra 10. Aarhundrede efter Kr., Vidnesbyrd om Dyrkelsen af Thor, Himmel- og Tordenguden, ham der raadede for Regn, Sol og Markens Grøde og derfor var Bondens Gud fremfor andre Guder. Fra samme Tid har vi ogsaa Bautastenene ved Tadebæk paa Sejerø og paa Bøgebjerg i Reerslev Sogn, det sidste Sted en prægtig Samling af 5 svære, indskriftsløse Sten, hvorom et Sagn senere er digtet (»Skræderens falske Vidner«). Fra Vikingetid har vi ogsaa i Gørlev den mægtige Runesten, som Thiudwi har rejst efter sin afdøde Mand Odinkåur, der nok har været en mægtig Mand. Den er mærkelig ved sin ram-hedenske Indskrift og er fra ca. Aar 900, næsten et Hundredaar efter Ansgars første Optræden i Norden.

Saa kom *Middelalderen.* Den var Kirkevældets Tid. *Kirker* byggedes da i stort Tal rundt om i Amtet. Kirken lærte Danskeren en hidtil ukendt Dødsfrygt, Frygt for Straffen efter Døden, og derfor strømmede Gaver ind til Kirkens mægtige Herrer. Kirkerne opførtes navnlig i det 12. og 13. Aarhundrede i Valdemarernes Tid rundt om i Landsbyer og Købstæder, de ældste, vi kender, blev op-

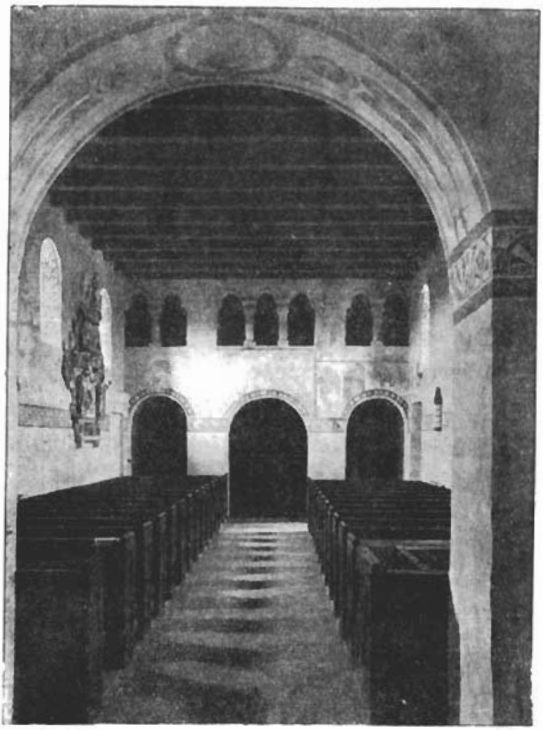

Det Indre af Tveje Merløse Kirke, rejst af Asser Rig ca. 1150.

førte af Kamp- eller Fraadsten, de sidste i Amtets østlige Del. De yngre opførtes af brændte Sten, og af de sidste er ældst den enestaaende Vor Frue Kirke i Kalundborg. Af Landsbykirkerne maa særlig fremhæves Merløse Kirke med de oprindelige Tvillingtaarne. I den senere Middelalder udvidedes Kirkerne ofte med Taarn og Vaabenhus, undertiden ogsaa med Kor, og forsynedes med Hvælvinger. Alle er de med deres Inventar og Kalkmalerier Kulturmindesmærker af Rang.

Grundtvigs Fader var Præst ved Odden Kirke fra 1766—76. Paa Kirkegaarden her staar Mindestenen over Willemoes og de øvrige, som faldt i Kampen ved Odden den 22.

Marts 1808. Paa Stenen findes Grundtvigs udødelige Indskrift, hvori det bl. a. hedder:

> Her er jeg sat til en Bautasten
> at vidne for Slægter i Norden:
> Danske de vare, hvis møre Ben
> under mig smuldre i Jorden,
> Danske af Tunge, af Æt og af Id,
> thi skal de nævnes i løbende Tid
> Fædrenes værdige Sønner.

Ogsaa *Herregaarde* gror op i Middelalderen, af disse er nogle nu kun Voldsteder. Andre bliver senere større og prægtigere paa Bekostning af Bøndergaarde og hele Landsbyer, som nedlægges navnlig i det 16., 17. og 18. Aarhundrede. De yngre Herregaarde fra det 18. Aarhundrede faar et andet og venligere Præg. Alle bærer de Præg af den Stilmode, som var den herskende, da de blev opført, og som derfor her kan studeres og belære os. Alle ligger de smukt. Og den Historie, der er knyttet til dem og deres Ejere, er ofte bevæget og saare interessant. Her skal blot enkelte af deres Ejere nævnes: Skjalm Hvide og hans Mandsætlinge, Marsk Stig, Billeætten, Rud'erne og Johan Friis.

Nævnes skal her ogsaa *Tersløsegaard* paa Grund af dens Minder om Ludvig Holberg. Thi »her var vor Holbergs Herrestavn, her staar hans Sommerstue, her hævded han det Borgernavn, som kunde bedst ham hue. Her bragte han — som i sit Skrift — ubrugte Kræfter under Drift, fik Jorden til at gøre Gavn og Folket til at due«. (Vilh. Andersen).

Adskillige *Kongsgaarde* har vi ogsaa haft, og af disse var Kalundborg Slot den stærkeste og berømteste, en af de vigtigste i Riget, Sædet for Rigets »Dressel« (Rigsarkiv). Den kom i Valdemar Atterdags Haand i 1343. Dragsholm var en anden af Landets fasteste Borge i Kronens Eje og derfor ofte benyttet som Statsfængsel ligesom Slottet i Kalundborg (Bothwell, Kristiern den Anden).

Birkholm, nu Løvenborg, opført af Malte Juul ca. 1640.

Amtets tre *Købstæder* yder hver for sig mange Bidrag til vor Historie. I dem afspejler sig særlig skiftende Tiders Kaar og Smagsretninger, saaledes som disse har fundet Udtryk i Stilformer i Bygninger fra Middelalder, Renæssance-, Barok-, Rokoko- og Empire-Tid. Og endnu findes her nogle af de gamle, store Købmandsgaarde, hvor Livet pulserede travlt og hedt paa visse Dage i Aaret. Torve og Navne paa Gader og Stræder fortæller os mangt og meget om Byens Historie.

I *Præstegaardene* har der levet Præster, hvis Liv og Virke ogsaa hører til vor Historie. Her skal blot nævnes Thomas Kingo i Helsinge, Laurids Kok i Ulstrup paa Røsnæs, hvor han digtede vor stemningsfulde Fædrelandssang, Dannevirkevisen. N. F. S. Grundtvigs Fader stammede fra Odsherred. Præstefamilien Rørdam var knyttet til Undløse, og Vilhelm Beck blev født i Ørslev, blev Kapellan i Ubby og senere Præst i Ørslev.

Som et Resultat af Grundtvigs Skoletanker, »Skolen for Livet«, og hans Virksomhed for en folkelig Genrejsning fik Holbæk Amt tre *Højskoler* — i Vallekilde (grundlagt 1865), i Ubberup og i Høng (grundlagt i Sæby 1864, flyttet til Høng 1866). Alle har de haft en uhyre Betydning for Amtets Befolkning, men ogsaa langt videre ud over det ganske Land. De er delvis bygget og smykket af vort Lands største Bygmestre og Kunstnere. Af deres Forstandere maa her nævnes Ernst Trier og Povl Hansen i Vallekilde, Jannik Lindbæk i Ubberup og Anders Jørgensen i Høng. Til disse Højskoler sluttede sig nøje *Valgmenigheder* med Kirker i Vallekilde, Ubberup og Gørlev. Af disses Præster skal her nævnes V. J. Hoff og Carl Koch, begge meget betydelige Mænd.

Og det var Holbæk Amts *Bønder*, som i 1850-erne rejste en Bevægelse for Bondens sande Frigørelse, først gennem »Landkommunalforeningen i Holbæk Amt«, hvis Formand, Lærer Asmund Christian Gleerup, som en af Foreningens Opgaver har udtalt, at den skulde bidrage til at »vække og styrke Fædrelandssind og national Aand«. Og samme Forening stiftede i Holbæk 5. Maj 1846 »Bondevennernes Selskab«, en Landsforening, der fik saare stor Betydning for Bondestandens politiske og nationale Vækkelse. Sammen med Gleerup maa her nævnes de to Gaardmænd i Kundby Jens Gregersen og Hans Jensen.

Amtets gamle *Bøndergaarde* var vel den typisk sjællandske, lukkede, firlængede Bindingsværksgaard med klinede Vægge, som var hvidkalkede overalt, og med een Skorsten paa Stuehuset, det sidste et ældgammelt Træk. Men der har været og er tildels endnu lokale Forskelligheder ogsaa indenfor Amtets Grænser, som har stor kulturhistorisk Interesse. Paa Sejerø og i Odsherred var og er Bindingsværket ofte af primitiv Type med lodrette Stolper, der hviler direkte paa Syldstenene, uden Fodrem og uden Løsholter eller Skraastivere, saaledes at Murtavlene blev

Tersløsegaard. Holbergs Sommerbolig.

aflange ovenfra-nedad. Og endnu snævrere Kulturgrænser har der været. Dette gælder saaledes Røsnæs (Røsnæs og Raklev Sogne), hvor Stuehuset ingen Vinduer havde ind mod Gaarden, højst et lille bitte til Ølkammeret. Alle Vinduer sad da i Sydvæggen mod Haven, men var da til Gengæld forsynet med Jernstænger. Udenfor Røsnæs var Forholdene i saa Henseende næsten de omvendte. Men for begges Vedkommende var den firlængede Gaard næsten som en Fæstning, i hvert Fald som en lille Verden for sig selv. Kommer vi derimod til Samsø, er Bygningsskikken nordfynsk og østjysk. Herover gik nemlig den ældgamle Forbindelsesvej — Kalundborg—Aars — over Havet; den blev ogsaa en Kulturvej. Denne Kultur har ogsaa præget Sproget. I Aabosyssel, Egnen fra Grenaa ned mod Aarhus, findes i Dialekten talrige Spor af Maalet i Kalundborgegnen. Dialekten her har en egen lukket Klang, der minder mere om Jysk end om det aabne og brede, knirkende Midtsjællandske. Samsø har været Broen, der er Maalet Jysk, mest

Lerchenborg, opført ca. 1742.

udpræget i Nordby Sogn. Derfor har Naboerne ogsaa kaldt Beboerne paa Kalundborgegnen »Kalundborgjyder«.

Kulturgrænsen mellem Røsnæs og de andre Sogne viser sig bl. a. ogsaa i Dagligstuens Indretning: Medens de sidste fulgte almindelig sjællandsk Skik og havde Bordet staaende langs Vinduessiden, stod Bordet paa Røsnæs langs Gavlvæggen, et Middelaldertræk. I Kvindernes Paaklædning var der en tilsvarende Forskel: Dragten havde paa Røsnæs i talrige Enkeltheder sine Forbilleder i Renæssancemoden fra 1550, i andre Enkeltheder gik den tilbage endog til Middelaldermoder. Udenfor Røsnæs fulgte Kvinderne derimod noget yngre Dragtmoder ligesom i det øvrige Sjælland.

Denne sejge Fastholden ved gamle Skikke hos Bondestanden viser sig iøvrigt ogsaa paa mangfoldige andre Omraader i Sæd og Skikke og i gammel Trosoverlevering. En nærmere Redegørelse herfor vilde det her føre for vidt at gaa nærmere ind paa. Dog skal en enkelt dybtliggende Følelse i dansk Bondesind fremdrages. Nutidens Andelsvæsen

Majstang i Nordby, Samsø. Tilhøjre ses Klokketaarnet.

til Styrelse af fælles økonomiske Virkninger har det særegne Træk, at Andelshavernes Indflydelse ikke beror paa Besætningens eller Andelens Størrelse. I Mejeriet har saaledes Husmanden med to Køer samme Stemmeret som Gaardmanden med 50 eller 100 Køer. Andre Lande har forsøgt at efterligne dette danske Andelsvæsen, vist oftest uden Held. I Danmark var nemlig de historiske Forudsætninger til Stede lige fra de fjerne Dage, da Bønderne paa Herredstinget, f. Eks. i Løve By, afgjorde Trætter og andet som frie Mænd. Eller naar de samledes paa Bystævnet for at raadslaa om Fællesanliggender vedrørende Driften af Fællesjorden. Men ogsaa efter den Tid holdt Fællesskabets Idé sig paa mange Omraader. Hvert lille Samfund, hver Bygd, hver Landsby styrede sine egne Sager i Fællesskab, man hjalp hinanden i Nød og i visse forefaldende Arbejder, man morede sig sammen og deltog i hinandens Gilder og Fester, ogsaa i Omkostningerne ved disse. Barselkonen fik Barselmad fra hele Byen, alle Mænd var med

til at bære en Bymand til Graven og yde ham Hæder ved Gildet efter. Hele dette Fællesskab i Arbejde, i Lyst og i Nød var en Oldtidsarv, og dels har det endnu ikke tabt sig, dels har det antaget ny Form i Andelsforetagender.

Et andet Træk, som vi ogsaa møder hos Bonden endnu, er den Vægt, man lagde paa *Slægten*, paa Slægtens Formering, Opretholdelse, Sammenhold og Lykke. Og til Slægten hører ogsaa de døde, der ikke maa glemmes.

Det er sandt, som Jeppe Aakjær skrev:

> Din egen Dag er kort, men Slægtens lang;
> læg Øret ydmygt til dens Rod forneden:
> Aartusind toner op i Graad og Sang,
> mens Toppen suser imod Evigheden.

Der er da tre Hovedtræk, som i særlig Grad præger gammelt dansk, folkeligt Kulturliv og Folkesind, som den danske Landbostand mest trofast har værnet om gennem Tiderne til kommende Slægters Gavn: For det første vort Folks *Konservatisme* i al Almindelighed, dets sejge Fastholden ved sin danske Kultur, ved sit danske Sind. For det andet vort Folks Holden fast ved *Fællesskabets Idé*. For det tredie den Vægt, som vort Folk altid har lagt paa *Slægten*, paa dennes Sammenhold og Lykke.

Det har været Hjemstavnshistoriens og Folkelivsforskningens Fortjeneste, at vi har lært nogle af Grundelementerne i det jævne danske Folks Sind at kende. Det er dog det brede, jævne Folk der paa en Gang er Fortid og Fremtid. Vi maa i første Række takke den danske Bondestand, Folkets Marv og Rod, fordi den mest trofast i sin Tradition knytter Nutid til Fortid.

Denne meget korte Oversigt over vor Hjemstavns Historie og det, som denne kan vise os, der her er forsøgt givet blot ved nogle Eksempler, skulde gerne vise, at der

Sædemand i Lumsaas. I Baggrunden ses Odden. (S. Bay, fot.)

er Sammenhæng mellem Fortid og Nutid, og at vi er stærkt knyttet til de Slægter, der gik forud for os.

Derfor bør vi ogsaa have Respekt ikke blot for vor Hjemstavns Historie, men dermed ogsaa for hele vort Fædrelands Historie, thi de er uløseligt knyttet sammen. Derfor skal vi ogsaa, hver efter vor Evne, værne om Fortidsværdier og vore Fortidsminder, enten disse saa er af den ene eller den anden Art.

Men saa kan vi ogsaa møde Fremtiden med Tillid, hvor mørk denne saa i Øjeblikket maatte se ud.

Vel ved vi, at den Maskintid, hvori vi er inde, har ændret mangt og meget og vil ændre mere, da alt, selv Aandsdannelsen, maa mekaniseres og nivelleres bl. a. gennem Film og Radio. Men vi ved ogsaa, at nye Moder og nye Skikke kun har kort Tid at leve i, og »det har slet ingen Hast for den, som tror«. Og vi har ogsaa Lov til at tro, at den rislende Kilde, som udspringer af Hjemstavnsfølelsen, af Kærlighed til Hjemstavnen og dermed til hele vort Land

og Folk, i al Evighed vil rinde. Thi Jeppe Aakjær havde Ret, da han skrev følgende dejlige Strofe:

Hvad var vel i Verden det fattige Liv
med alt dets fortærende Tant,
om ikke én Plet med en Dal og lidt Siv
vort Hjærte i Skjælvinger bandt!
Om ikke vi drog fra det yderste Hav
for bøjet og rynket at staa
og høre de Kluk,
de Mindernes Suk,
fra Bækken, vi kyssed som smaa!